

Ego-grafii lirice – de la iluzia autobiografică la crochiul autoficțional

Drd. Sorina-Maria VICTORIA
Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia

Abstract: *In this article we intend to cross the borders of fiction, reconsidering the notion of autofiction, initially applied only to prose defining the textual ambivalence caused by the constant shift between autobiography and fiction, revealed as interchangeable concepts. Our aim is to extend the category of autofictionality also in the lyrical universe and reassess concepts like (auto)referentiality, intentionality and authorship, trying to shed some light on this blurry need for self-expression stated by a autofictional I. According to Roland Barthes, in poetry the author hides himself under the mask of fictionality and poetry is defined as an autobiography in which the author doesn't dare to say his name, but the present article intends to defy this opinion, proposing exactly the opposite: to reconsider poetry as a form of self-expression, in which the author has the courage to pronounce and inscribe that `forbidden` name. In order to illustrate my hypothesis I chose a contemporary writer's creations, Rodica Braga, whose autofictional poetry reveals a rare biographical alchemy.*

Keywords: *autobiography, autofiction, textual identity, self-expression, confession*

Ego-scrierile au o vechime ce nu poate fi stabilită cu ușurință, iar istoria genului datează de secole, această formă a literaturii *egocentrice* putând fi urmărită, pe firul timpului, până în Antichitate. Unul dintre cele mai dezbătute concepte care gravitează pe orbita „spațiului autobiografic”, în ultima vreme, este cel de autoficțiune, un hibrid-textual din care derivă o reconfigurare a crizei de reprezentare a unui „eu” care intenționează să se *în-scrie* în propriul text. Practica ficțională cu vechime, care oscilează pe un teren alunecos între autobiografie și roman, primește numele de autoficțiune în anul 1977, când Serge Doubrovsky folosește termenul pentru prima dată în romanul său, *Fils*, în tentativa de a desluși inovațiile autoreferențiale prezente în acest roman. Definită ca „ficțiunea pe care eu, în calitate de scriitor, am decis s-o fac din mine și pentru mine, încorporând în ea, în adevăratul sens al cuvântului, experiența analizei, nu doar în privința tematicii, ci chiar și în producția textului” [Doubrovsky în Colonna, 1989: 21] autoficțiunea a fost considerată de critică chiar și un avatar al autobiografiei. Arnaud Schmitt consideră că autoficțiunea a luat naștere în Franța și pentru că autobiografia era destul de nepotrivită pentru povestirea vieții cu un anumit grad de onestitate, deoarece viețile nu sunt lineare, iar memoria ne joacă constant feste. Viața, așa cum o vede acesta, este un proces destul de neclar și imprevizibil [Schmitt, 2017: 32] iar autobiografia este mult prea rațională și

convențională pentru a da o imagine decentă acestui proces. Astfel încât autoficțiunea devine necesară pentru a dezvălui aceste „autobiografii rușinoase” așa cum le numește Gérard Genette [1997: 53], mai puțin pretențioase, scopul lor fiind acela de a dezvălui narațiunea haotică a vieții în timpul desfășurării ei și nu o falsă și sincopată rememorare a trecutului sau o reconstrucție a acestuia. Provocarea supremă în cazul autoficțiunii este decriptarea sinelui – acel ceva fluid și evaziv – care, pe măsură ce devine transpus în scris, se descoperă și se transformă, într-un fel sau altul, în personaj. Prin urmare, „Eu” nu reprezintă, ca în cazul autobiografiei, punctul de plecare, ci punctul de sosire. Sinele nu poate fi perceput ca o „entitate” deja formată, total cunoscută, așa cum ni se prezintă în autobiografie, ci, mai degrabă, ca fragmente dispartate și fulgurante ale unui tot neunitar și ale unei conștiințe proteice.

Dacă autobiografia e un gen privilegiat, rezervat celor importanți, care la amurgul vieții, își romantează povestea într-un stil elaborat, estetic și estetizant [Dobrovsky, 1977], autoficțiunea devine forma mai permisivă și mai accesibilă de a îngloba realitatea în ficțiune, de a scrie despre viață, fapte și ficționalizarea propriei existențe poate duce către o înțelegere mai profundă a propriului adevăr, dar și către o reconceptualizare a vieții autorului, în timp ce faptul de a scrie despre propria viață la modul retrospectiv, cu ajutorul tehnicilor fictive, poate duce la o reconciliere cu trecutul și chiar cu sinele. Ordonând evenimentele vieții într-o nouă formă, prin scris, poate avea ca finalitate atât o cunoaștere de sine mai profundă, cât și descoperirea unei alte fațete, mai puțin cunoscute a acestei „entități”, așa cum și autoficțiunea permite autorului și naratorului să se imagineze și să se re-creeze, în orice mod voit, pentru a atinge succedanee identitare nebănuite. Așadar, aspectul fictiv pune în evidență strategii naratologice deliberate de dramatizare, interpretare, creare a dublului fictiv al autorului, dezvăluind o instabilitate ontologică, întrucât conceptul de sine în formă autobiografică și autoficțională nu proclamă unicitatea instanței creatoare, ci o interpretare multiplă a conceptului de sine, în sensul în care nu există o unică și unitară direcție în a nara o existență, ba chiar dimpotrivă, există o multitudine de fațete care merită să fie povestite și re-povestite. Astfel se ajunge la o ficționalizare de sine și chiar la o re-creare a propriei vieți și identități, surprinsă într-o largă paletă de ipostaze ființiale, datorate inventării de sine, o tendință absolut imperativă într-o epocă în care autorul își proclamă un rol din ce în ce mai vizibil, după ce Roland Barthes îi hotărâse sfârșitul.

Aproape douăzeci de ani mai târziu de la lansarea termenului în 1977, Manuel Alberca a publicat un articol-răspuns la teoretizările lui Serge Dobrovsky, *El pacto ambiguo. De la novela autobiográfica a la autoficción [Pactul ambiguu. De la romanul autobiografic la autoficțiune]* încadrând autoficțiunea în marea categorie a „romanelor eului”, la fel ca Philippe Forest. Potrivit acestora, romanele eului reprezintă un tip particular de autobiografie și/

sau ficțiune și, așa cum sugerează și numele, acestea sunt romane care par autobiografii, dar ar putea fi și adevărate autobiografii care sunt prezentate ca romane. În acest spațiu literar nebulos în care gravitează romanele eului (în care Manuel Alberca încadrează romanul autobiografic, autoficțiunea și autobiografia fictivă) prevalează „pactul ambiguu” astfel botezat ca omagiu - dar și ca replică - la categoria „pactului autobiografic” al lui Philippe Lejeune. Manuel Alberca explică ambiguitatea pactului prin prisma dimensiunii contractuale a textului autoficțional, care reprezintă, mai degrabă, un mod de citire decât un mod de scriere: cititorul nu este capabil să facă distincția între fictiv și faptic, semnând astfel un pact ficțional fără a elimina totuși, componenta autobiografică.

E evident faptul că există o multitudine de opinii și tentative de a defini acest concept, aflat într-o continuă expansiune, iar despre întrezărirea unui consens în stabilirea unui *pattern* autoficțional nici nu poate fi vorba. Și în privința criteriilor de identificare cele mai multe opinii converg către chestiuni comune precum: onomastica nominală și natura personajului, strategii discursive și inovații formale, complexitate narativă, efectele lecturii și ale receptării textului, originalitate, verosimilitate, subiectivitate, frânturi de realitate, într-un cuvânt, deplină libertate în a experimenta. Cert este în toată această degringoladă a delimitării autoficțiunii de autobiografie că diferențele majore constau în modul de receptare, dar și în libertatea de exprimare: dacă autorul de autobiografie scrie despre propria viață într-un mod retrospectiv și liniar, autorul de autoficțiune își re-crează propria viață prin chiar actul scriptic, în limitele unor granițe spațio-temporale – un „aici” și un „acum”, autoficțiunea dovedindu-se, așa cum afirma Chloe Delaume: „un adevărat laborator. De scriitură și de viață” [2010]. Însă, în acest „laborator” cu greutate își fac loc experimente care presupun integrarea și sublimarea esențelor Poeziei. Autoficțiunea a luat naștere în narațiune, iar discursul poetic e încă încărcat de prejudecăți referitoare la interpretarea jocului subiectivității, acesta fiind unul dintre motivele pentru care a fost atât de greu de teoretizat autoficțiunea în spațiul liric. Totuși, se poate vorbi despre o poezie autoficțională? Într-una din prelegerile sale, Roland Barthes afirma că „poezia este o autobiografie care nu îndrăznește să-și spună numele”, iar autorul se ascunde sub masca ficționalității, dar articolul de față intenționează să sfideze această opinie, propunând exact contrariul: reconfigurarea poeziei ca o formă de exprimare de sine, în care autorul are curajul să pronunțe și să se *în-scrie* în propriul text. Dacă termenul de autoficțiune a fost aplicat inițial doar textelor în proză, încercând, astfel, să se definească ambivalența textuală provocată de jocul constant de (*în*)locuire a autobiografiei cu ficțiunea, intenția noastră este să extindem categoria autoficționalității și în universul liric și să reevaluăm concepte precum (auto)referențialitatea, intenționalitatea și auctorialitatea, poziționate în același context cu nevoia de auto-exprimare și autoconfesiune formulate de un subiect, care poate fi numit, cu lejeritate, *eu autoficțional*.

Instalarea în spațiul liric necesită clarificarea statutului său generic: discursul poetic poate fi citit potrivit schemelor teoretice similare celor utilizate pentru alte genuri, care îl răscumpără din condiția sa de „alt” discurs sau antidiscurs. Problematizarea discursului liric autoficțional se confruntă cu opinii divergente: unele care consideră poezia ca expresia subiectivității unui eu identificabil cu autorul real, iar altele consideră aproape de neconceput imixtiunea elementului faptic, real, întrucât poezia înseamnă sinceritatea prin excelență, generatoare de „adevăruri” ale eului, umbrite doar de un cod tropologic. Pentru cei care și-au asumat deja ficționalitatea genului poetic, expresia autoficționalității este aproape redundantă și tot ce ține de discursul poetic este fictiv, fără a face vreo distincție. Această poziție este la fel de extremă ca cea precedentă, în măsura în care ficționalitatea este înțeleasă ca proprietate a materialității textuale (derivată din intenționalitatea auctorială) și nu ca efect de citire. Poemului autoficțional îi lipsește semnele proprii și distincte care permit cititorului să distingă adevărul de ficțiune, fiind un text ambivalent, care străpunge „iluzia textului omogen” și implică, în consecință, o transformare în pactul de lectură, devenind necesară o altă poziționare în actul lecturii. Nu se pune problema de a discerne între „adevăr” (autobiografie) sau „imaginație” (ficțiune), dar ambele entități sunt indispensabile în descifrarea textului. Această dihotomie „adevăr - imaginație” aduce în discuție alte două probleme legate de referențialitatea discursului poetic și de autor și intenționalitate.

Din diferite fundamente epistemologice - și cu scopuri diferite -, teoreticienii au considerat auto-reflexivitatea ca o trăsătură inerentă a discursului poetic; articulând, astfel, ca un corolar, negarea referinței.

Adoptând punctul de vedere al fenomenologiei, Stierle [1999: 431] definește statutul identității poetice ca „antidiscurs”, ca transgresiune a schemelor discursive care condiționează posibilitățile elementare de organizare a stării de fapt și a faptelor extrapoetice.

Poezia generează abolirea tiparelor temporale și spațiale și se creează prin metaforă și distanțare tematică, dezvăluind contexte proprii; particularități din care Stierle deduce caracteristica acesteia de „auto-dezvăluire”, această densitate textuală autosuficientă distanțându-se de construcțiile referențiale impuse discursurilor narative.

Paul Ricoeur [1975: 190-191] vorbește despre o referențialitate indirectă în textele poetice, susținând că predominanța funcției poetice nu anulează referențialitatea, ci o face ambiguă și reflexivă.

În Semiótica, Riffaterre [1997: 146] distinge între referențialitatea obișnuită a discursurilor nonpoetice, lizibile în termeni de „sens” și ceea ce el numește „semnificație”, atribuită discursului liric în măsura în care acesta își proiectează propria hermeneutică ce necesită interpretarea anumitor strategii de decodare. De asemenea, José María Paz Gago susține existența unei lumi sau a

unui univers textual care nu poate fi identificat cu lumile posibile fictive, întrucât natura lor este eminent metaforică: „Textul poetic nu vorbește direct despre lumea reală sau despre sentimentele poetului, dar se referă la ambele indirect prin intermediul metaforelor” [1999: 118], aderând, astfel, la opinia lui Harnshaw „Textul liric își construiește propria realitate referențială în timp ce o descrie” [Harnshaw, 1997: 157].

Arturo Casas [2005: 71] subliniază că, în discursul liric, identitatea subiectului poetic (la fel ca identitatea subiectului din oricare alt discurs ficțional) include dimensiuni empirice și fictive și, prin urmare, generează relația dintre cel puțin două subiectivități și două intenționalități, reale sau empirice, corespunzătoare poetului. Cititorul este cel care recuperează identitatea (pragmatică, nu ontologică) între subiectul poetic și autor; și pentru aceasta alunecă din textual către extratextual (note ale autorului, elemente paratextuale, biografii etc.) nu pentru a verifica acuratețea datelor pe care le citește, ci pentru a observa consistența sa ambiguă. Poezia autoficțională devine astfel, un liant între viața propriu-zisă, transpusă în scris la persoana întâi ca o reconfigurare a experienței trăite și un alt paradox, amintirile/ rememorările eului care afectează discursul poetic. Însă, în poezia autoficțională identitatea pragmatică care leagă sinele de autorul editorial („persoana care scrie și publică” conform lui Lejeune [2004: 61]) adaugă o „densitate” specială elementelor deictice. Când legătura identitară (pragmatică, nu ontologică) este consolidată de numele autorului (identitatea onomastică) se accentuează efectul verosimilității: suntem în prezența unui semn (numele) care servește ca „semnătură”, care atestă și susține elementul faptic, experiența raportată.

Înscrisă în astfel de tipare autoficționale este și poezia Rodicăi Braga, care mărturisește că „*în poem eu sunt personajul expus în toată interioritatea mea denudată*” [Braga, 2004], biografismul fiind elementul-cheie al poemelor sale, după cum reiese din următoarele versuri:

„ (...) cândva, într-o marți, dimineața spre unșpe,
am fost adusă pe lume.
[...] am fost abandonată
unei amiezi de iunie târziu
și zodiei de crustaceu” [Braga, 1995: 40].

Poeta, prin egografiile sale, accede la condiția unui demiurg care se (auto)creează prin actul scriptic „las scrisul să mă recompună” [Braga, 2009: 293], depășindu-și, astfel, natura originară și transmigrând înspre cuvânt

„(...) inima-mi pompează
cerneală, clorotice

litere, alergînd prin
artere, cum peștii sloboziți
în acvarii nătînge” [Braga, 2000: 106].

Depășind limitele textual-existențiale, poeta reușește să treacă de la condiția eului empiric către un eu ficționalizat, textualizat

„mi-e trupul tot o zicere-obosită,
o-nșiruire de cuvinte fără sens,
de-ncerci să-l buchisești
vei gîngăvi de acum în ani o sută.
mi-e părul încâlceală de vocale
ce bat al umărului șters contur,
plexul solar e doar un clopot
cu limba înțepenită de consoane
înzorzonate ca în scrierile de demult” [Braga, 2003: 220].

Acest eu textualizat e creat din Cuvânt și prin Cuvânt, iar eul empiric, Poetul, e consubstanțial cu eul ficționalizat:

„(...) cu tot trupul meu
voi scrie acum poezia.
ce vrei să spui?
mă întrebă el nedumerit,
vei scrie cu burta?
cu tot ceea ce sunt,
cu burta, cu viscerele,
cu lumina, cu întunericul,
cu spaima, cu bucuria,
cu negrul, cu verdele,
cu frunzele, cu aripile,
cu toată frenezia
de care, cândva, am fost
în stare și care
mi-a prefăcut glasul
în laser.
bine, dar asta e o nebunie,
insistă el.
eu rîd și simt
cum curg în slove,
mă încheg acolo
ca o tenie uriașă
ce-mi devoră până și

ultimul sens.
ajunsă aici, știu că totul
abia urmează
să se întrupeze,
să capete forma
îndelung căutată,
doar că nu știu unde,
cum și când.
în rest, totul e
un hohot de râs
și un icnet de neputință
atroce” [Braga, 2018: 74].

Elementele paratextuale consolidează caracterul autoficțional al poemelor, prin numeroasele poeme dedicate nepotului poetei, Radu, care devine un „personaj recurent”: „Auriu, rozuliu, fildeșiu/ Numele tău fie Radu” [Braga, 2007: 7] sau „Vreau să ascult/ respirația Radului/ ca o corolă în vibrație” [Braga, 2007: 23]. Astfel, în propria evaziune identitară și în ființarea într-un microsmos autocreat, i se alătură, în această lume ficționalizată, alte personaje care respiră prin porii hârtiei, poeta plonjând în ficțional alături de persoanele dragi.

Poeta caută să se distanțeze de mundan încercând o suprapunere și o absolută identificare cu ființarea poetică

„(...) subit, prinsă
în capcana poeziei.
ca o insectă mă zbat
în pînza ei de păianjen.
aș vrea să scap
și totuși nu, de aceea
mișcările-mi sunt atît
de dezarticulate.
din cînd în cînd, mă odihnesc
în translucidele irizări ale pînzei
prin care poezia mă momeste,
mă atrage în geometria ei
schimbătoare, mereu
impalpabilă, imposibil de prins, de atins...” [Braga, 2018: 29],

mărturisind: „cu această credință mă prăbușesc în alt poem, conștientă că precedentul nu a conținut tot adevărul meu, toată onestitatea mea emoțională, toată trăirea mea profundă, necontrafăcută și, în felul acesta obsesiv, înaintez spre mine și spre ceilalți cu toată deschiderea” [Braga, 2019]. Dacă poeta însăși

mărturisește că scrierea cu sine și despre sine, în cheie autoficțională și autoreferențială, reprezintă chiar o extensie a sinelui, traversând, astfel, praguri existențiale în căutarea dublului fictiv, lectorul devine, la rândul său, un copărtaș la acest joc *scris-trăit*, preluând rolul unui căutător „care călătorește prin scrieri străine pentru a se regăsi” [de Certeau, 1996].

Serge Doubrovsky, teoretician al genului, definea autoficțiunea ca „un fragment al vieții [...] un mod contemporan pentru scriitor de a scrie despre el însuși” [Doubrovsky, 2011], însă pentru Rodica Braga a scrie despre sine nu reprezintă doar un fragment al vieții, ci chiar un mod de a exista și *ființa*, după cum poeta însăși mărturisește „Eu cred că, așa cum îți trăiești viața, așa și scrii. Totul transpare în scris. Viața ta interioară se revelează în el ca într-o soluție fotografică. Toate luminile și umbrele ei vor fi acolo, imposibil de negat, de mimat. *Cine creează se creează pe sine în primul rând*, chiar, sau mai ales, cu ajutorul vieții de zi cu zi” [Braga în Ursa, 2010: 33], substratul autobiografic fiind marca distinctă a creațiilor sale.

Referințe bibliografice:

- Braga, Rodica, *A doua neliniște*, versuri, Editura Imago, Sibiu, 1997.
- Braga, Rodica, *Negreșit, poezia are funcție de trezire*, Confesiune prilejuită de lansare volumului *Trupul de fum al zilei*, disponibilă la <https://www.tribuna.ro/stiri/actualitate/negresit-poezia-are-functie-de-trezire-144223.html>, accesat la 23.05.2020.
- Braga, Rodica, *Neliniștea cuvintelor*, versuri, Editura Imago, Sibiu, 1995.
- Braga, Rodica, *Senin ca-n ou*, versuri, Editura Vinea, București, 2009.
- Braga, Rodica, *Stacojiu*, versuri, Editura Imago, Sibiu, 2000.
- Braga, Rodica, *Trupul de fum al zilei*, București, Ideea Europeană, 2018.
- Braga, Rodica, *Visul bufniței*, versuri, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003.
- Casas, Arturo, *Metapoesia y [pos] critica: punto de fuga* in *Anthropos*, no. 208, Barcelona, Anthropos, 2005.
- Colonna, Vincent, *L'autofiction, essai sur le fictionalisation de soi en Littérature*, disponibil la <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00006609/document>, accesat la 05.01.2020.
- Delaume, Chloe, *La regle du je*, disponibil la http://www.chloedelaume.net/?page_id=247, accesat la 12.01.2020.
- Genette, Gérard, *Introducere în arhitext. Ficțiune și dicțiune*, traducere de Ion Pop, Editura Univers, București, 1997.
- Harnshaw, Benjamin, *Ficcionalidad y campos de referencia*, in Garrido Dominguez, A., *Teorías de la ficción literaria*, Madrid, Arco libros, 1997.
- Paz Gago, Jose Maria, *La recepción del poema. Pragmática del texto poético*, Oviedo, Universidad de Oviedo, 1999.
- Ricoeur, Paul, *La metáfora viva*, Buenos Aires, de Senil, 1975.
- Riffaterre, M., *Semiotica intertextual: el interpretante*, in NAVARRO, *Intertextualité. Francia en el origen de un término y el desarrollo de un concepto*, Colección Criterios, La Habana, UNEAC-Casa de las Americas, 1997.
- Schmitt, Arnaud, *The Phenomenology of Autobiography. Making it real*, New York and London, Routledge, 2017.
- Stierle, K., *Que es recepción en los textos de ficción?* in Fernando CABO ASEGUINOLAZA, [ed.], *Teorías sobre la lírica*, Madrid, Arco, 1999.
- Ursa, Mihaela, (coord.), *Divanul scriitoarei*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2010.